

Zbyslaw Horbacsevszkij

**A MARXISTA—LENINISTA ISMERETELMÉLET
ELŐADÁSSOROZATÁNAK NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA
A LENGYEL FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYEKBEN**

A felsőoktatási intézmények hallgatóinak marxista—leninista képzése két alapvető, egymással összefüggő funkciót teljesít: az ideológiai és az ismeretelméletit. Az első funkciót a hallgatók, vagyis a jövő magasan kvalifikált szakemberei s a szocialista társadalom polgárai tudományos világnézetének kialakítási kísérlete tartalmazza, amely elősegítheti a fejlett szocializmus és kommunizmus társadalmi jelenségeihez való pozitív viszony kialakulását. A második, a megismerésre vonatkozó funkciót úgy értjük, mint a hallgatók meghatározott mennyiségű filozófiai ismereteinek elsajátítását; elsősorban azokat, amelyeket a marxizmus—leninizmus klasszikusai dolgoztak ki, de azokat is, amelyek a modern tudomány és a gyakorlat eredményeiben merülnek fel. Ez a két funkció szorosan összefügg egymással.

A filozófiai ismeretek a tudományos világnézet alapvető részeként és a szaktudományok megismerési módszereként funkcionálni, mintegy fogalmi hálózat, amelyre más, nem filozófiai forrásból kapott ismeretek helyeződnek rá. Más oldalról a tudományos világnézet magába foglalja az emberi élet különböző területei gyakorlati tevékenységének módszereit.¹

A marxista—leninista filozófia valamennyi alkotórészének dialektikus egységét figyelembe véve, a tudományos világnézet metodológiai elemeinek kimunkálásában elsősorban az ismeretelmélet jelentős szerepét kell figyelembe venni. Az ismeretelmélet fontosságára Lenin mutat rá a „Materializmus és az empiriokriticizmus” című alapvető filozófiai művében, amelyben az ismeretelmélet, mint a filozófia alkotó része, kiemelkedő helyet foglal el. Lenin jól értette, milyen ideológiai veszélyt jelent néhány orosz szocialista kísérlete a tudománytalan, idealista fogalmak bevezetésére az ismeretelméletbe, s ezen keresztül a munkásmozgalom ideológiájába.

Napjainkban, amikor állandóan folyik az ideológiai harc a kapitalizmus és a szocializmus eszméi között, a tudományos materialista világnézet kialakítása a hallgatókban, különösen fontossá válik. Legfőképpen azokban a szocialista országokban, ahol mindmáig a társadalmi tudat alakulásában nem a marxista filozófia játszik meghatározó szerepet.

Így van ez most például a Lengyel Népköztársaságban is. Lengyelország lakosainak nagy része a sajátos történelmi körülmények eredményeképpen annak ellenére, hogy az országban 35 éve uralkodik a szocialista hatalom, a katolikus egyház tagjának vallja magát. Ezzel összefüggésben a katolikus filozófia hatása a lengyel értelmiség körében érvényesül. A katolikus értelmiség társadalmi-politikai és filozófiai folyóiratokat jelentet meg, az egyetemi városokban vitaklubokat alakít és a papság

¹ A „gyakorlati élet” fogalma itt a legtágabb értelemben használható. Beszélhetünk, például bármely szaktudomány területén dolgozó tudós munkásságáról, melynek a tudományos kutatás módszerei egyszerűen a gyakorlati tevékenység módszereivé lesznek.

meghatározott csatornákon keresztül az egyetemi hallgatók körében is igyekszik nevelő tevékenységét kifejtteni. Ennek a munkának a méetei összehasonlítva a szocialista pr opaganda hatásával, jelentéktelenek, mégis az egyetemisták egy része a vallási ideológia hatása alatt áll.

A vallásos világnézet mellett különböző filozófiai irányzatok is léteznek, amelyek ellentmondanak a marxista—leninista filozófiának. A második világháborúig Lengyelországban a legjelentősebb volt az úgynevezett Lvovi-varsói iskola, amelynek képviselői a pozitívizmus eszmei alapján álltak. Ennek az iskolának néhány professzora a lengyel főiskolákon a 60-as évekig tanított, és tanítványainak két nemzedéke a mai napig is tanít. A fenomenológia igen nagy hatású lengyel filozófusa volt Roman Ingarden, kinek a tanítványai szintén aktív tudományos munkát végeznek a modern lengyel filozófiában.

A fent említett antimarxista filozófiai irányzatok hatást gyakorolhatnak a lengyel egyetemistákra, amit feltétlenül szem előtt kell tartani a marxista—leninista filozófia oktatásának folyamatában. Nem szabad elfelejteni, hogy a természettudomány néhány képviselője előadásaiban pozitívista módszert használ. Az ismeretelméleti előadásoknak nemcsak a marxista—leninista ismeretelmélet alapvető tételeit kell ismertetnie a hallgatókkal, hanem fel kell őket készíteni a metafizikus metodológia, valamint a tudománytalan és idealista tézisek kritikai elemzésére is, amelyekkel már találkozhattak, vagy találkozni fognak.

Ezért a lengyel felsőoktatási intézményekben az előadások nagy része foglalkozik a marxista—leninista ismeretelmélet előzményeivel, eszmei forrásaival és elvezet a modern ismeretelméleti koncepciók kritikájához. A felsőfokú intézményekben a filozófiai oktatás állami terve nagy lehetőségeket és szabadságot biztosít a tanárnak az előadások idejének kitöltéséhez. Szinte minden előadó a saját tudományos érdeklődésének, valamint a fakultás és a kar profiljának megfelelően gazdálkodik a rendelkezésére álló idővel. Tapasztalataink szerint a előadássorozat hatvanórás programjából legtöbbször kb. 16—18 órát fordítanak a megismerés problémáira. A programtervezet a megismerés következő alapvető kérdéseit emeli ki:

1. A megismerés forrásai;
2. A megismerés tárgya és határai, a marxista—leninista visszatükröződési elmélet,
3. Az igazságelmélet.

Ezen alaptémák mindegyike meghatározott részproblémát is magába foglal amelyeket a programmal egyeztetve kell kifejteni az előadásokon. Így például az első témában különös figyelmet kell fordítani a megismerés forrásainak, problémáinak genetikai és metodológiai aspektusaira. A második témában kerül sor a megismerő szubjektum értelmezésére, valamint a megismerés érzéki és logikai szintjének elemzésre. A harmadik téma a klasszikus igazságelmélet, az igazság kritériuma és meghatározása, az újkori (nem klasszikus) igazságelméletek kritikája, az igazság abszolút és relatív mozzanatainak dialektikája, s a gyakorlat, mint az igazság kritériuma problémáit öleli föl. A módszertani javaslatok a következő szempontokat emelik ki: Igen jelentős a probléma jelentkezésének történelmi-társadalmi háttérét, annak korabeli megoldását bemutatni, valamint azt, hogy milyen fejlődési folyamatban jut el a marxista megoldáshoz. Legalább ilyen fontos módszertani elv annak kiemelése, hogy az ismeretelmélet valamely problémájának marxista megoldása eszköz lehet a modern burzsoá filozófiai irányzatok kritikájában.

Az ajánlásokkal egyetértve, például a megismerés forrásainak genetikai szemlélete megvitatását a racionalizmus és a genetikai empirizmus fogalmainak bevezetésével kell elkezdni. Ezen irányzatok közül mindegyiket fő képviselői szemléletének bemu-

tatásával lehet illusztrálni (Platon, Descartes, Leibnitz racionalizmusa, és Arisztotelész, Locke genetikus empirizmusa). Majd az adott kérdés dialektikus materialista megoldása következhet. Itt feltétlenül rá kell mutatni egyfelől Marx és Lenin empirizmusának, másfelől pedig Locke és Hume tradicionális empirizmusának a különbségére.

A megismerés forrásairól szóló kérdés metodológiai szemléletének ismertetését az „apriorizmus” (metodológiai racionalizmus) és az „aposteriorizmus” (metodológiai empirizmus) fogalmainak bevezetésével kell kezdenünk. Itt újra a történeti szemléltetés következik, amely az apriorizmus lényegét tartalmazza, ezt Descartes és Kant példáin keresztül mutatjuk meg, ugyanúgy, mint ahogy a tradicionális empirizmus szemléltettük Bacon, Locke és Mill nézeteinek példáival. A továbbiakban hozzá lehet fogni a megismerés marxista—leninista elmélete alapján a hagyományos empirizmus, és hagyományos racionalizmus legyőzésének megvitatásához. Jelentős ebben a vonatkozásban a megismerés útjának bemutatása az érzéki tapasztalattól az absztrakt gondolkodáson át vissza a gyakorlathoz, mint a megismerés alapjához, az igazság végső kritériumához és céljához. Az absztrakt gondolkodás szerepét meghatározva, a fő figyelmet a Marx által kidolgozott absztrakció (idealizáció) és a fokozatos konkretizáció tudományos elméletére fordítjuk és megmutatjuk, hogyan alkalmazzák azt a természet- és társadalomtudományokban.

Az adott téma a neopozitivisták empirizmus és a fenomenológiai racionalizmus kritikai elemzésével fejeződik be. A kritika lenini módszerét alkalmazva, összefoglalást lehet adni arról, hogy az idealizmus ezen ágai XVII. és XVIII. századi forrásokra nyúlnak vissza és hogy pl. a Hume-i empirizmus sajátos hibáit, korlátait a pozitívizmus mai képviselőinél is megtaláljuk.

A „*Megismerés forrásai*” c. előadáson feltétlenül rá kell mutatni a dialektikus materializmus és a dialektikus gondolkodás szerepére, mint minden gnoszeológiai és metodológiai kérdés megoldásának marxista jellegű megközelítésére. Meg kell mutatni az empirikus és teoretikus, az induktív és deduktív, az absztrakt és konkrét, az érzéki és racionális dialektikáját.

A második témát — „*A megismerés határai és tárgya, a marxista—leninista viszszatükörözőési elmélet*” címűt, az „objektum és szubjektum” fogalmának bevezetésével kezdjük. Ebben az esetben külön figyelmet fordítunk a megismerő szubjektum jellemzésére. Számolunk azzal, hogy a hallgatók már hallották „A gyakorlat, mint a marxizmus alapkategóriája” c. előadást és ismerik az ember aktivitásának problémáját, aki mint termelőlény, a termelés folyamatában ismeri meg a külvilágot és az őt körülvevő természetet. Ezért itt figyelmünket a szubjektum aktivitásának marxista koncepciójára összpontosítjuk, amelynek lényege, hogy a szubjektum nem a társadalomtól elszigetelt egyedi ember, hanem társadalmi termék, a társadalom fejlődésének terméke.

A „*Marxizmus harca az idealizmussal a filozófia történetében*” témájú előadásból a hallgatók már ismerik az olyan fogalmakat, mint „objektív” és „szubjektív idealizmus”. Ezért az adott témában új fogalomként csak a „gnoszeológiai idealizmus” és a „gnoszeológiai realizmus” fogalmat kell bevezetni. A történetiség elvének megfelelően ezeket a kifejezéseket szükséges összekapcsolni a múltból származó bizonyos filozófiai nézetekkel. A gnoszeológiai idealizmus lényegét Berkeley, Hume és Kant eszméinek kritikus elemzése útján tárgyaljuk. Továbbá — miközben a naiv realizmus tartalmát magyarázzuk — rámutatunk a Marx előtti gnoszeológiai realizmus korlátozottságára. Ilyen előkészítés után áttérhetünk a tükrözés lenini teóriája alaptéziseinek megfogalmazására. Ezt a megfogalmazást a tükrözéselv lényegének, valamint a szubjektum aktivitásával való kölcsönhatásának megfogalmazásával kell kezdeni.

A marxista ismeretelmélet kifejzei a szubjektum aktivitását. A marxista ismeretelmélet bemutatja a tudományos megismerés bonyolultságát és ellentmondásosságát. Ennek alapján nemcsak a végtelen anyagi valóság megismerhetőségének lehetőségét tárja fel, de általános filozófiai alapját képezi a valóság átalakításának lehetőségét valló elméletnek. S ezt az elméletet alátámasztja még a megismerés és a gyakorlat egységének, a szubjektum aktivitásának és a megismerési folyamat struktúrájának elemzése.

Ezzel kapcsolatban lehet bírálni Hume és Kant agnoszticizmusát, valamint a szimbólumelméletek modern változatait. (Müller, Helmholtz.)

Áttérve a megismerés elmélet szintjére, bemutatjuk az általános fogalmakkal kapcsolatos hagyományos viták lényegét, és utalunk modern aktuális értelmükre. Kritikusan elemzve a nominalizmust (különösen a neopozitivistáknál) és a szélsőséges realizmust. Kiemeljük, hogy a marxizmus ennek a kérdésnek a mérsékelt realizmus alapján történő megoldását támogatja, amelynek értelmében az általános fogalmak alapját az objektív valóság jelenségeinek általános tulajdonságai képezik.

Az előadás rendszerint *azzal* az utalással zárul, hogy csak a marxista tanítás alapján — amely szerint a megismerés az ember gyakorlati tevékenységéből indul ki — győzhető le a szubjektív idealizmus és az agnoszticizmus. A szubjektív idealizmus és agnoszticizmus belső ellentmondásosságát természetesen sok filozófus már régóta ismerte, de a Marx előtti metafizikus materializmus nem tudott elég megalapozott érvet adni nézeti alátámasztására. Csak a megismerés lényegének marxista megalapozottságú kifejtése teszi lehetővé Berkeley, Hume és kortárs követőik hamis, de ügyesen érvelő álláspontjának leküzdését. Ugyanitt részletesen kell szólnunk Lenin jelentős érdeméről, amelyet a marxista ismeretelmélet továbbfejlesztésében, a megismerésről szóló tudásanyag gazdagításában, valamint az idealista koncepciók bírálata terén és a kritika tudományos módszerének megalapozása terén elért.

Mint már említettük, a 3. téma „Az igazság elmélete” öt fontos kérdést foglal magában: 1. az igazság klasszikus elmélete, 2. az igazság meghatározása és kritériuma, 3. az újkori igazságelméletek bírálata, 4. az igazság mint a relatív és abszolút dialektikus folyamata, 5. a gyakorlat, mint az igazság kritériuma.

Az első kérdés vizsgálata a klasszikus igazságfogalom meghatározásával kezdődik, amelyet Arisztotelész fogalmazott meg. A továbbiakban áttérünk az objektív igazság értelmezésének analízisére, amely a lenini tanítás lényegét tartalmazza az igazságról.

A második kérdés kifejtését a szkeptikus felfogás kritikus elemzésével kell kezdenünk, mely ellentmond a klasszikus meghatározásnak. Erre az alapkövetkeztetésre épül az igazság kritériumának értelmezése. Fontos különös figyelmet fordítani az igazság meghatározásának és kritériumának különbségére, s bemutatni, hogy az úgynevezett nem klasszikus igazságelméletek követői összekeverik, nem különböztetik meg ezt a két mozzanatot.

Ezután térhetünk rá a nem klasszikus igazság meghatározásának részletes kritikájára. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra, hogy az idealisták nem ismerik el az objektív világ létezését és tagadják megismerés lehetőségét, tehát nem értenek egyet az objektív igazság tételével. Ezért a filozófia történetében különféle kísérletek születtek az igazság olyan meghatározására, amelyben nem szerepel az objektív valóság értelmezése. A filozófiaoktatás terve nem határozza meg, hogy ezek közül melyek szerepeljenek az előadásban. A különféle tankönyvek és segédanyagok sem egységesek ebben a kérdésben, de bírálón említik a koherens elméletet, a társadalmi egyetértés elvét, a konvencionálisizmust és a pragmatizmust. A pragmatizmus kritikai elemzése lehetővé teszi a relativizmus lényegének feltárását az igazságelméletben. Ezután rátér-

hetünk a marxista ismeretelméletnek az abszolút és relatív igazság dialektikájáról, s a megismerésről, mint történelmi, társadalmi folyamatról szóló tételének kifejtésére. Az utolsó kérdés megvitatásánál szembeállíthatjuk a gyakorlat marxista kategóriáját a „hasznosság” pragmatikus kategóriájával és rámutatunk, hogy a társadalmi gyakorlatnak mint ismereteink igazsága végső kritériumának beépítése az ismeretelméletbe, legyőzheti a realizmus álláspontját és lehetőséget ad a modern agnosztikus elméletek cáfoltatára, valamint az objektív igazság elmélete igazolására.

Összegezvén a végeredményt, ismételten rámutatunk a gyakorlat kategóriájának a dialektikus materializmusban betöltött kulcsszerepére.

* * *

Az ismeretelmélet oktatásának a lengyel gyakorlatban érvényes tartalmi és metodológiai szerkezetét a szovjet felsőoktatási tantervvel összehasonlítva a következő észrevételeket tehetjük:

A szovjet tanterv előnye, hogy a téma kifejtése szorosabban kapcsolódik a szaktudományok (fizika, biológia, fiziológia) legújabb eredményeihez. Pozitívuma a szovjet tantervnek az is, hogy nagyobb lehetőséget ad a lenini visszatükröződési elmélet részletes kifejtésére, központi szerepet tulajdonítva az alapvető gnoszeológiai problémák megoldásában a visszatükröződés fogalmának.

A lengyel tanterv viszont több információt ad a hallgatóknak a filozófia történetéről, amelyet előnyösnek tartunk, mivel a filozófiatörténet oktatása rendkívül fontos elem az ember személyes kultúrájának alakításában.

A jeltéketlen különbségek mellett, amelyeket a történelmi körülmények és nemzeti hagyomány határoznak meg, mind a szovjet, mind a lengyel filozófiaoktatás tanterve ugyanazt a célt szolgálják: kialakítani a hallgatók marxista—leninista világnézetét, mint a megismerés és a környező világ átalakításának tudományos módszerét.

3. Хорбачевски

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ КУРСА ЛЕКЦИЙ ПО МАРКСИСТСКО-ЛЕНИНСКОЙ ТЕОРИИ ПОЗНАНИЯ В ВУЗАХ ПОЛЬСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

Работа знакомит с некоторыми особенностями курса обучения по марксистско-ленинской теории познания, который составляет 60 часов программы обучения философии в польских высших учебных заведениях: среди прочих рассматриваются его функции и основные методические принципы. В рамках этого в первую очередь автор подчеркивает принцип историчности, генетический принцип, а также принцип столкновения марксистской, домарксистской и антимарксистской теории.

Далее автор рассматривает место и роль марксистской философии, которую она занимает в духовной жизни Польши; при этом автор подчеркивает имеющееся и ныне сильное влияние немарксистских теорий.

В ходе изложения темы подробно анализируются: источник познания, предмет и границы познания, ход и методы изложения марксистско-ленинской теории отражения и истины, включая сюда исследование основных категорий теории познания и при этом подчеркивая значение диалектики марксистско-ленинской теории познания, принципа историчности, решений, опирающихся на практику в опровержении идеализма и агностицизма. Автор подчеркивает также методическую ее роль в познании и преобразовании действительности, в формировании у студентов материалистического мировоззрения.

В заключение автор дает сопоставление между учебными программами по теории познания в советских и польских высших учебных заведениях, при этом подчеркиваются положительные стороны этой программы.